

НОВІ ПІДХОДИ У ВИЗНАЧЕННІ РОЛІ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (XVII—XVIII СТОЛІТТЯ)

У статті викладено роль Києво-Могилянської академії в суспільному житті України у XVII—XVIII ст. У праці висвітлено історичні передумови її виникнення та розвитку, досліджено проблеми участі киевомогилянців у відродженні Української держави, приділено увагу їхнім зв'язкам із козацтвом, гетьманською державою, вказано на значення КМА в єднанні українських земель. Увага приділена ролі могилянців в інтеграції України у загальнослов'янській і світовій культурній процесі.

Для сучасного національно-культурного відродження велике значення має досвід української *Alma mater* вищої школи — Києво-Могилянської академії (далі — КМА), якій судилося відіграти вагомий роль у вітчизняній історії, в житті багатьох слов'янських країн. Упродовж двох століть Академія була не лише освітнім і науковим осередком, а й центром підготовки політичних і державних діячів, місцем зосередження духовної енергії українців, їхніх народновизвольних прагнень. Проте, попри всю неперехідну суспільну цінність Києво-Могилянської академії, в українській історіографії її місце і роль у суспільному житті, державотворчих процесах недооцінювались. Зокрема, І. Крип'якевич зазначав, що "...Академія стояла далеко від потреб громадянства... Не було також живіших зв'язків між Академією та гетьманською державою" [1:246]. Академік М. Возняк писав, що Академія "... не витворила української духом і змаганнями національної інтелігенції" [2:554]. Подібної думки дотримуються і деякі інші дослідники. Багатогранна діяльність могилянців у цій площині спотворювалась у радянській історіографії. Ще й досі дається полярна характеристика Академії — від "правдивого першого українського університету" [3:122] до осередку русифікації і денационалізації українців. Тому, відзначаючи 385-річчя КМА, необхідно знову проаналізувати, осмислити досвід її діяльності в суспільному житті України XVII—XVIII ст., визначити місце і роль у політичному житті українців даного періоду.

Створення і розвиток Києво-Могилянської академії були закономірним виявом об'єктив-

ного суспільно-політичного розвитку України, піднесення культурно-національного руху, прагнення українців до відродження власної держави. Тож її становлення відбулось на традиціях княжої доби із врахуванням нових суспільних вимог. Природно, що концептуальні основи її функціонування нерозривно пов'язані з суспільно-політичним життям, оскільки вона була дітищем своєї епохи.

Суспільно-політична роль Києво-Могилянської академії залежала від державно-правового статусу України протягом XVII—XVIII ст. як у межах тих держав, до складу яких вона входила (Польща, Росія), так і в загальноєвропейських вимірах. Враховуючи історико-політичні, соціально-економічні та духовні умови України в досліджуваній період, в історії КМА, на нашу думку, можна виділити три функціонально відмінних, політично зумовлених періоди, які, відповідно, охоплюють: I — початок XVII — другу половину 50-х років XVII ст.; II — середину XVII — 60-і роки XVIII ст.; III — 70-і роки XVIII — 20-і роки XIX ст. [4:66]. Хронологічно ці періоди окреслені умовно, бо історико-політичні події виступають пізніше або раніше на кілька десятиліть. Аналіз державно-правових основ України дає змогу поновому підійти до визначення місця Академії в житті українського суспільства, показати непростий шлях її становлення в умовах панування іноземних держав в Україні, розкрити залежність її статусу й ролі як вищої школи від політичних обставин, що визначили кілька історичних етапів КМА, тісно пов'язаних із подіями політичної й державної ваги. Саме

такий підхід сприятиме показу тієї важливої ролі, яку відіграла Києво-Могилянська академія в суспільно-політичному житті України протягом досліджуваного періоду.

Найголовніші події, що передували утворенню нової Української держави,— підготовка національних кадрів, формування збройних сил, згуртування різних соціальних груп населення навколо ідеї національного визволення, будівництво всеукраїнської національної школи й національної церкви, єднання українських земель, перетворення козацтва на державотворчу силу,— відбувалися за безпосередньої участі діячів Києво-Могилянської академії. Загалом, відроджена українська державність у XVII ст. значною мірою була результатом багатоаспектної праці киевомогилянців, їхньої теоретичної і практичної діяльності. Завдяки цьому Україна зробила важливі кроки у своєму державницькому будівництві. Активна громадсько-просвітницька діяльність могилянців набула характеру націєтворчого чинника.

Академія впродовж двох століть була своєю рідною кузнею визначних громадсько-політичних та державних діячів, виразником державницьких прагнень українців, теоретично і юридично оформлювала відродження державності України, виробляла її ідеологічні засади. Навколо КМА гуртувалися кращі освітні й наукові сили, котрі головну мету своєї діяльності вбачали у просвітництві народу, в служінні інтересам суспільства. З історією Академії пов'язаний прогресивний напрям у розвитку суспільно-політичної думки в Україні у XVII—XVIII ст. Численні літописи, хроніки, узагальнюючі історико-філософські праці киевомогилянців сприяли поширенню серед народу історичних знань, пробудженню інтересу до вітчизняної історії й культури, піднесенню патріотизму [5:42—49].

Підґрунтям цього були прогресивні методи навчально-виховної діяльності КМА, які базувалися на демократичних принципах вітчизняної педагогіки, зорієнтованій на збереження слов'янської духовної спадщини, що знайшло втілення у шанобливому ставленні до рідної мови, національної історії та культури. Демократизм, всестановість, гуманізм, виховання людської гідності — такі організаційні засади навчання студентів в Академії, які, крім безпосередньої мети — навчати молодь, служили патріотичним цілям, конче потрібним для утвердження національної свідомості, свободи особистості й свободи нації. В основі академічної системи освіти і виховання пріоритетне місце займали й такі духовні підвалини, як: свобода і державна незалежність України, народовладдя,

суверенітет колективу й особистості тощо. Заклавши в українській освіті міцний фундамент вищої школи, Києво-Могилянська академія зосередила в собі енергію самостійницького, національного духу. В навчальних програмах, історичних, художніх, публіцистичних творах киевомогилянців з'явилися українська проблематика, описи минулого життя народу, його звичаїв, рідної природи і т. п. Актуальними у даному контексті є їхні твердження, згідно з якими чуття єдності з рідним краєм започатковується зі ставленням до рідного краю як до унікального, з притаманними лише йому "священними" місцями шаноби та захоплення, в органічному праві народу користуватися ресурсами і плодами власної землі, а окремі історичні об'єкти перетворюються у символи героїзму власного народу. Зокрема, Хотин розглядається як символ українсько-козацької "слави", "відважного серця". Символічного значення набули також Жовті Води, Корсунь — як знаки перших перемог у національно-визвольній війні українського народу. В результаті такої системи навчання і виховання КМА не тільки піднесла загальний рівень освіченості українського народу, а й створила його церковну, інтелектуальну і мистецьку еліту, те культурно-освітнє середовище, в якому виникали твори науки, красного письменства, забезпечувалося їх функціонування в суспільстві [6:58]. Киевомогилянці не були пасивними спостерігачами історичних подій свого часу. Більшість із них брала активну участь у суспільно-політичному житті, і не лише пером та словом, а часто зі зброєю в руках [7:102].

Києво-Могилянська академія мала загальнонаціональний характер, охоплюючи всі стани України, та насамперед у ній формувалися кадри української провідної еліти. Київська академія стала центром зосередження та употужнення духовної енергії свого народу, підготовки національних кадрів. З її існуванням пов'язані імена видатних державців, філософів, істориків, письменників, архітекторів та музикантів, чия діяльність сприяла культурному збагаченню народу [8:58—117], формуванню його національної самосвідомості. В Академії вигострювався розум майбутніх гетьманів, формувалася українська еліта, без якої неможливий історичний поступ нації і держави [9:11]. Серед вихованців Києво-Могилянської академії — історики І. Галятовський, Ф. Софонович, А. Радивилівський, П. Симоновський, В. Рубан, М. Бантиш-Каменський, М. Берлінський, філософи В. Ясинський, С. Яворський, Ф. Прокопович, козацькі літописці Самовидець, Г. Грабянка, С. Величко, гетьмани України І. Вигов-

ський, І. Самойлович, І. Мазепа, П. Орлик, П. Полуботок та багато інших визначних українських діячів. У її стінах був виплеканий геній видатного мислителя і вченого Г. Сковороди. КМА стала постачальницею кадрів для державних і церковних, військових та господарських потреб України. Не було жодної сфери культурної чи практичної діяльності, де б не працювали її вихованці. Києвомогилянці згодом ставали й урядовими службовцями Гетьманщини, увійшовши в історію України під назвою "військових канцеляристів". Вони займали важливе місце в українському суспільстві другої половини XVII—XVIII ст., становили особливе коло світської інтелігенції, адміністративної еліти "з розвинутою національною свідомістю і демократичними поглядами" [10:40]. Цій численній групі вихованців Академії належить, як зазначала О. Апанович, "велика заслуга у формуванні громадсько-політичної національної свідомості в українському суспільстві XVIII ст." [11:10].

Подальша українська історія засвідчила, що саме Києво-Могилянська академія, її вихованці, вчені своєю діяльністю підготували суспільно-політичну та культурну атмосферу XIX ст.— століття, яке започаткувало друге національне відродження. Як зазначав М. Грушевський, з Академії вийшло те "знаменитое сословие войсковых канцеляристов", яке "подготовляет национальное украинское возрождение XIX ст.", тобто та армія урядовців полкових та генеральних канцелярій, серед яких були письменники, вчені, дипломатичні діячі, а головне — українські патріоти-автономісти, як характеризує їх О. Оглоблин [22:215—216]. Тож вихованці Києво-Могилянської академії почали закладати інтелектуальний підмурок національного відродження середини XIX ст.

Додамо, що феномен Київської академії невіддільний не лише від історичного контексту України як політичного суб'єкта історії, а й від культурних доміант епохи. Адже фактично у стінах Академії народилося українське бароко. Київська академія, за словами О. Пахльовської, стала "велетенською лабораторією нової культури, в якій сформується не лише оновлене літературне мислення, а й нова індивідуальність, «людина Бароко», чий критичний допитливий розум подолає обмеження теоцентричної культури і забезпечить народження світської ментальності, без якої була б неможлива новітня культура вже нашого часу, тобто XIX—XX ст." [13:456].

Києвомогилянці відіграли важливу роль у становленні українського козацтва і перетворенні його на нову аристократичну еліту,

основну рушійну силу національно-визвольної боротьби українського народу. Розглядаючи особливе місце в історії України Київської академії та козацтва, помічаємо взаємозумовленість їх виникнення й розвитку, постійну співпрацю. Існували тісні взаємозв'язок і взаємодопомога між цими двома феноменами (КМА — козацтво) української національної історії протягом усього періоду їхнього існування [14].

Запорозьке козацтво відіграло важливу роль у консолідації української культури, у постійній підтримці, зокрема Київської братської школи, згодом колегіуму й Академії. При цьому найтісніші й плідні зв'язки Києво-Могилянської академії з українським козацтвом, роки її розквіту та найкращої діяльності припадали на час розквіту Гетьманщини: зокрема гетьманування Б. Хмельницького та І. Мазепи. Проте й інші гетьмани, в цілому українське козацтво, дбали про Київську вищу школу. Без їхньої опіки, матеріальної допомоги, охорони Академія не могла б вижити. Гетьмани та їхнє оточення розуміли, що майбутнє України як самостійної держави значною мірою залежить від того, чи вдасться "зберегти і розвинути духовний стрижень народу" [15:7]. Освітній системі і, зокрема, Київській вищій школі у цьому відводили вирішальну роль. Натомість Києво-Могилянська академія протягом тривалого часу віддавала свій творчий потенціал козакам, давала вищу освіту їхнім синам, виховувала кадри гетьманського уряду та інтелігенції, визначала світогляд, утверджувала українську державність у козацьку добу.

Активна суспільно-політична діяльність могилянців мала широкий всеукраїнський характер. Києво-Могилянській академії, її вихованцям належить важливе місце і значення в єднанні українських земель і національній консолідації українського народу. Як свідчать джерела, у Київській академії навчалася молодь з усіх українських земель — Лівобережної й Слобідської України, Київщини, Запоріжжя, Волині, Поділля, Галичини, Буковини і Закарпаття. При цьому основну частину її вихованців становили вихідці з Лівобережної України. Списки студентів дають змогу стверджувати, що тут майже не було міста чи села, не представленого в Академії. З вихідцями з Лівобережжя знайомимось також за іншими архівними документами: проханнями про вступ до Академії [16:арк. 1], виданими нею атестатами [17:арк. 1; 18:арк. 2, 3, 14] тощо.

Разом з тим, чимало молодих людей прибували на навчання до Київської вищої школи з українських земель, які перебували під владою

Польщі. Додаткову інформацію з цього питання дають академічні списки, які надсилали до Синоду. Їх аналіз дає змогу вивчити склад студентів Академії у XVIII ст., їхнє походження та станову приналежність. Найповнішими, а, отже, й цінними є поіменні відомості про вихованців Київської академії за 1736/37, 1737/38 навчальні роки [19:57]. Вони, зокрема, свідчать, що всі студенти Києво-Могилянської академії поділялись на дві основні групи: 1) взагалі російських підданих, серед яких, у свою чергу, існував поділ на дітей духовенства та вихідців з інших станів; 2) зарубіжних або, в основному, "Польської області студентів". Як повідомляв Р. Заборовський Синодові в 1738 р.: "Студенти Київської академії — суть люди різного звання в Малоросії, а паче велика кількість із закордону, Польської області приходять, у школах Київських вільно приймаються і — скільки хто побажає — вчаться" [19:57].

Студентами Києво-Могилянської академії були й вихідці із Закарпаття, яке у XVIII ст. входило до складу Габсбурзької монархії і слугувало своєрідним етнічним форпостом українських територій на Заході. Звідси особливе

значення його історичних культурних зв'язків з Україною, зокрема через Києво-Могилянську академію [20].

Підготовка кадрів для всієї України, найрізноманітніші зв'язки вихованців КМА зі своєю Alma mater перетворили її у символ національної єдності українців, у духовний центр всеукраїнського масштабу.

Києво-Могилянська академія значною мірою була інституцією інтернаціональною, вплив якої сягав далеко за межі України. Їй належить визначне місце в історії культурних зв'язків України з Росією, Білоруссю та іншими слов'янськими країнами [21].

Історичний досвід киевомогилянців має неocenenne значення і є невід'ємною скарбницею духовної культури та національно-державної розбудови й суспільного поступу України в XVII—XVIII ст. ст. Києво-Могилянська академія, політика й діяльність Українсько-козацької християнсько-демократичної держави дали потужний поштовх для відродження і побудови української державності у новітній час історії України.

1. Крип'якевич І. П. Історія України.— Львів: Світ, 1990.— 520 с.
2. Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х книгах.— Кн. 1.— Львів: Світ, 1992.— 696 с.
3. Семчишин М. Т. Тисяча років української культури.— К.: АТ "Друга рука", 1993.— 550 с.
4. Алексієвець Л. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVIII—XVIII ст. ст.).— Тернопіль: Збруч, 1999.— 263 с.
5. Хиженяк З. І. Києво-Могилянська академія і розвиток історичної науки // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів.— К.: Наукова думка, 1988.— С. 42—49.
6. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і духовна культура східних та південних слов'ян // Історія і культура слов'ян.— К., 1993.— С. 51—69.
7. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори.— К.: Абрис, 1994.— 288 с.
8. Хиженяк З. І. Києво-Могилянська академія.— К.: В-во при Київ. держ. ун-ті видавничого об'єднання "Вища школа", 1981.— 236 с.
9. Хиженяк З. Наша Alma Mater // Національний університет "Києво-Могилянська академія".— К.: НАУКМА.— 1994.— С. 10—11.
10. Апанович О. М. Військові канцеляристи — вихованці Києво-Могилянської академії // Києво-Могилянська академія в історії України. Тези доповідей міжнар. наук. конф.— К.: НАУКМА.— 1995.— С. 39—40.
11. Апанович О. Урядові службовці Гетьманщини — українська інтелігенція XVIII ст. // Урядовий кур'єр.— 1996. — 21 грудня. — С. 10.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т.— К.: Либідь, 1993.— Т. 2.— 608 с.
13. Пахльовська О. Києво-Могилянська академія як фактор формування національної самобутності культури: парадокси еволюції // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наук. праць.— Вип. 5.— ПРОХФГШНМА. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича / Уклад Богдан Якимович.— Львів, 1998.— С. 453—464.
14. Алексієвець Л. Зв'язки Києво-Могилянської академії та її випускників з українським козацтвом // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.— Серія: Історія.— Вип. IX.— Тернопіль, 1999.— С. 3—8.
15. Мазур П. Символ козацької республіки // Шлях перемоги.— 1995.— 7 жовтня.— С. 7.
16. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІА України у м. Києві).— Ф. 127.— Оп. 1020.— Спр. 2731.
17. ЦДІА України у м. Києві.— Ф. 171 1.— Оп. 1.— Спр. 16.
18. ЦДІА України у м. Києві.— Ф. 1711.— Оп. 1.— Спр. 130.
19. Кагамлик С. Р. Роль Київської академії в зміцненні культурно-освітніх зв'язків українських земель у XVIII ст. // Український історичний журнал.— 1991.— № 3. — С. 55—62.
20. Шевченко Ф. П. Закарпатці — студенти Київської академії XVIII ст. // Український історичний журнал. — 1965. — № 6. — С. 95—98.
21. Алексієвець Л. Києво-Могилянська академія і європейський світ. — Тернопіль, 1999.— 68 с.

Alexiyevets L.

**THE NEW APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE
KYIV-MOHYLA ACADEMY'S ROLE IN SOCIAL LIFE OF
UKRAINE (17th—18th CENTURIES)**

This study examines the Kyiv-Mohyla Academy's role in social life of Ukraine in the 17th—18th centuries. The integral situation of the Kyiv-Mohyla Academy origin and development, its significance for the Ukrainian national statehood revival, the Academy's relations with the Cossacks and the Ukrainian Hetman State as well as its character and importance in the unification of the Ukrainian lands has been revealed in the paper.

It had been noted that the Kyiv-Mohyla Academy, the politics and activity of the Ukrainian Cossacks-and-Hetman Christian-and-democratic State gave a powerful incentive to the revival and development of the Ukrainian statehood during the modern period of Ukrainian history.